

UOT 01; 02

**ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏ İRSİNƏ DAİR SƏNƏD AXINININ İNKİŞAFI
VƏ İNFORMASIYA RESURLARINDA ƏKS OLUNMASI****N.İSMAYILOV, V.XUDİYEVA***Bakı Dövlət Universiteti**nadirismayilov@bsu.edu.az, vazufaxudiyeva@bsu.edu.az*

Gündən-günə sürətlə artan sənəd axını və toplanan sənəd kütləsini idarə olunan hala gətirmək üçün yaradılan informasiya resurslarının cəmiyyət həyatındakı rolu danılmazdır. Müxtəlif sənədlərdə əks olunmuş sosial informasiyanı sistemli şəkildə özündə cəmləşdirən bibliografik informasiya resursları hər hansı bir elm sahəsi üzrə və yaxud hər hansı bir tarixi şəxsiyyət haqqında bütünlüklü mənbələri əlçatan edir. Məqalədə böyük mütəfəkkir, eləcə də çoxşaxəli fəaliyyəti boyunca yaratdığı zəngin fəlsəfi-publisistik, ədəbi və elmi irsi sayəsində Azərbaycan-Türk ictimai fikir tarixinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, tanınmış maarifçi və yazıçı-publisist Əli bəy Hüseynzadə irsi və onun haqqında sənəd axınının inkişafı, onun bir informasiya resursu halında formalaşmasına təsir edən amillər və mərhələlər araşdırılmış, onun irsi və haqqında yazılan sənəd kütləsi və axınının inkişaf meyilləri, coğrafi miqyası statistik baxımdan təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: Əli bəy Hüseynzadənin yaradıcılıq irsi, Əli bəy Hüseynzadə haqqında sənəd kütləsi və axınının inkişaf mərhələləri, bibliografik monitoring, informasiya resursları, I Türkooloji Qurultay, “Füyüzat” jurnalı, “Həyat” qəzeti, Azərbaycan mühacirlərinin Türkiyədə mədəni və siyasi fəaliyyəti

Bildiyimiz kimi zamanla tarixi-siyasi aspektlərdən yanaşmalar müxtəlif növ gərəkli informasiyaların müəyyən təzyiqlərə və təsirlərə məruz qalmasına səbəb olub. İnsan hüquqlarına zidd qanunlar əsasında totalitar dövlət rejiminin törətdiyi fiziki və mənəvi zorakılıq təbii ki, cəmiyyətin informasiya təminatı hüququnu da zədələməkdən yan keçməmişdir.

Əli bəy Hüseynzadə irsi nəşr olunmuş 168 məqalə, 19 kitab, 16 rəsm əsərindən və 115 əlyazmadan ibarətdir. “Ömər Hayyam” adlı ilk məqaləsi 1890-cı ildə İstanbulda işıq üzü görmüşdür. “Vəba və mikrobu” adlı ilk kitabı 1900-cü ildə İstanbulda çapdan çıxmışdır. Günümüzə gəlib cəmi 16 ədəd gözəl rəssamlıq nümunələri olan rəsm əsərləri hal-hazırda Azərbaycanda “İstiqlal Muzeyi”ndə saxlanılır.

Əli bəy Hüseynzadənin həyatı və fəaliyyəti haqqında isə bu günümüze

qədər 20 adda kitab nəşr olunmuş, 877 məqalə yazılmış, 25 adda elmi əsər (dissertasiya və avtoferatlar), 184 adda elektron resurs (xəbər, məlumatlar, müsahibələr, məqalələr) hazırlanmış və haqqında bir film (2006-cı il, Bakı) çəkilmişdir. Haqqında ilk məqalə Asan Sabri Ayyazov tərəfindən 1906-cı ildə Azərbaycanda “Füyuzat” jurnalında “Həyat”ın qurubundan və “Füyuzat”ın tüluundan hasil olan təəssüratın” başlığı ilə dərc edilmişdir. Haqqında ilk kitab isə 1992-ci ildə Türkiyədə Ali Haydar Bayatın müəllifi olduğu “Azərbaycanın yigit evladı Ali bey Hüseynzadə (prof.dr.Hüseynzadə Ali Turan) və Türkiyədə yayınladığı eserləri” adı ilə nəşr olunmuşdur.

Araşdırma apardığımız mövzu Ə.Hüseynzadə irsi və haqqında yaranan sənədlər sisteminin inkişaf mərhələlərini, coğrafi miqyasını, eyni zamanda informasiya resurslarında əks olunma səviyyəsini müəyyən etməkdir. Bu mövzuya dair araşdırmaların təhlili nəticəsində bütövlükdə sənəd axınının inkişafını aşağıdakı kimi dövrləşdirmək olar :

I mərhələ - 1920-ci ilə qədərki dövr

II mərhələ - 1921-1937-ci illər

III mərhələ - 1938-1960-cı illər

IV mərhələ - 1961-1990-cı illər

V mərhələ - 1991-ci ildən bugünədək

I mərhələ (1920-ci ilə qədərki dövr). Əsrin sonlarına yaxın yaranan nisbi sabitliyi 1905-1907-ci illərdə Bakıda da güclü əks-səda doğuran Birinci Rus inqilabı pozdu. Bu inqilabın yatırılması ilə başlanan təqiblər, siyasi fəaliyyətin maksimum məhdudlaşdırılması, bir sıra qəzetlərin bağlanması Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi fikir adamlarını və başqalarını ölkəni tərk etmək məcburiyyəti qarşısında qoydu və bununla da milli fikir mərkəzi İstanbula köçdü.

Əli bəy Hüseynzadə “Həyat” qəzetində və “Füyuzat” jurnalında təbliğ etdiyi ideyalarına görə təqiblərə məruz qaldığı üçün 1910-cu ildə İstanbul şəhərinə köçmüş və bundan sonrakı həyatının 30 ilini orada yaşamışdır. Buna baxmayaraq, Azərbaycandakı həmkarları və dövrün ziyalıları Əli bəy Hüseynzadə və onun irsi haqqında yazır, çoxşaxəli fəaliyyəti haqqında fikir və mülahizələr yürüdükdülər. Bu dövrdə Məhəmməd Hadi (2 məqalə), Hüseyn Cavid (1 məqalə), Cəlil Məmmədquluzadə (3 məqalə), Əliqulu Qəmküsar (1 məqalə), Əliabbas Müznib (2 məqalə), Ömər Faiq Nemanzadə (3 məqalə), Məmməd Səid Ordubadi (1 məqalə), Qafur Rəşad (1 məqalə) Abdulla Şaiq (3 məqalə), Əli İsgəndər Cəfərzadə (1 məqalə), Əhməd Kamal (1 məqalə) və başqaları onun yaradıcılığına müxtəlif səviyyələrdə müraciət etmiş, Əli bəy Hüseynzadənin və onun rəhbərlik etdiyi “Füyuzat” ədəbi məktəbinin əhəmiyyətini, özünəməxsus yaradıcılıq ənənəsinin formalaşdırdığını təsdiqləmişlər [9]. Beləliklə, müxtəlif şeir, məqalə, dərslik, monoqrafiya, müntəxabatlarda və sair əsərlərdə təzahür etmiş bu müxtəliflik, ziddiyyətlər öz-özlüyündə Əli bəy Hüseynzadə haqqında informasiya daşıyan sənəd axınının artmasına bilavasitə təsir etmişdir.

Artıq Türkiyədə yaşayan Əli bəy bölgənin ədəbi-siyasi səhnəsində özü-

nəməxsus yer tutan bir şəxsiyyət kimi tanınırdı. Azərbaycan mühacirətinin başında Məmməd Əmin Rəsulzadənin də göstərdiyi kimi “Əhməd bəy Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadə kimi böyük şəxsiyyətlər dururdu”. 1911-ci ildə Azərbaycan mühacirlərindən Əhməd bəy Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərliyi ilə yeni cəmiyyətin əsası qoyuldu. Bu əsasən xeyriyyəçilik fəaliyyətilə məşğul olan və eyniadlı məcmuə dərc edən “Türk Yurdu” idi.

Bu dövrdəki sənəd kütləsinə fikir versək, Ə.Hüseynzadə irsinə həsr olunmuş mənbələrə nəzər yetirsək, Azərbaycanda 17 məqalə, Türkiyədə isə 22 məqalənin nəşr olunduğunu görürük. Abdulla Cəvdət (2 məqalə), Yusif Akçura (3 məqalə), Mehmed Fuad Köprülüzadə (4 məqalə), Ziya Göyöl (5 məqalə) dövrün digər fikir adamları mühüm ideoloji məsələlər haqqında məqalələrlə çıxış etdikləri zaman Əli bəy Hüseynzadə irsinə, onun əsərlərinə müraciət edirdilər.

II mərhələ - (1921-1937-ci illər). 1920-ci il 28 aprel işğalı ilə on minlərlə adam müxtəlif illərdə, müxtəlif motivlərlə Azərbaycanı tərk edərək qürbətə üz tutdu. Sovet hakimiyyətinin ilk illəri Azərbaycan tarixinin ən gərgin və təlatümlü mərhələlərindən biri sayıla bilər. Bu dövr milli dəyərlərə, adət-ənənələrə ciddi qadağalar tətbiq edildi. Azərbaycan ziyalıları, görkəmli dövlət xadimləri, siyasət adamlarını repressiyalara, sürgünlərə və təqiblərə məruz qaldı. Əslində bu, 1917-ci il oktyabr inqilabından sonra başlanan böyük “ağ mühacirət”in, 1919-1921-ci illərdə milli respublikaların qırmızı ordu tərəfindən işğal olunması ilə yaranan nisbətən kiçik ikinci dalğası idi.

1920-ci illərdən sonra Sovet şovinist ideya konsepsiyası çərçivəsinə sığmayan Əli bəy Hüseynzadə ictimai siyasi fəaliyyətinə görə “mürtəcə ideoloq”, “xalq düşməni” adlandırılan [8] və doğma vətəndə siyasi ədəbi irsinin tədqiqinə və nəşrinə qadağalar qoyulan ziyalılardan biri idi. Bununla belə ayrı-ayrı tədqiqatçılar müxtəlif dövrlərdə Əli bəy Hüseynzadənin yaradıcılığı barədə bir sıra ciddi elmi mülahizələr söyləmiş, çox saylı məqalə və məruzələrlə çıxış etmişlər.

Bu dövr Azərbaycanda Əli bəy Hüseynzadə əleyhinə yönələn tərəddüdlərlə dolu ideoloji təzyiq və təsirlərlə səciyyəvidir. SSRİ-nin yaranması və Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin formalaşmağa başladığı bir vaxtda yeni rejiminin siyasi prinsipləri ilə əlaqədar olan bu münasibət tərtibi ədəbi-elmi araşdırmalara da təsir edir. Əli bəy Hüseynzadə yaradıcılığı sosioloji araşdırma meyarları ilə təhlil və təftiş edilirdi. Doğrudur, həmin illərdə Hənəfi Zeynalı (1 məqalə), Bəkir Cobanzadə (1 məqalə), Əvəz Sadıq (1 məqalə), Mustafa Quliyev (1 məqalə), Abdulla Şaiq (1 məqalə), Cəlil Məmmədquluzadə (4 məqalə) və başqaları ənənəvi tarixi, müqayisəli təhlil üsulu ilə Əli bəy Hüseynzadənin və ümumilikdə “Füyuzat” ədəbi məktəbinin mövqeyini aydınlaşdırmağa çalışırdılar. Lakin bolşevik ruhu, kommunist düşüncəsi getdikcə ədəbi mühitə hakim kəsilir, ədəbiyyata sosialistlərin çəkist məntiqi ilə qiymət verilir. Ə.Hüseynzadə və onun yaratdığı “Füyuzat” ədəbi məktəbinin üzvlərinə qarşı mübarizənin şiddətlənməsini şərtləndirən amillər sırasına onların türkçülüüyü və islamçı görüşləri idi [9]. Əli bəy Hüseynzadənin birmənalı şəkildə pantürkist, panislamist, kamalist, mürtəcə, millətçi və s. epitetlərlə siyasi cəhətdən damğalanması həmin mərhələyə aiddir.

Belə ki, bu dövrdə Azərbaycanda Əli bəy Hüseynzadəyə 5 məqalə, Türkiyədə isə 12 məqalə (Yusif Akcura 5 məqalə, İsmail Haqqı Baltacıoğlu 3 məqalə, Mirzə Bala Məmmədzadə 2 məqalə, Səməd Ağaoğlu 2 məqalə) həsr olunmuşdur.

Bir nüansı da qeyd etmək yerinə düşər ki, məhz I Türkoloji Qurultayın keçirilməsi mühüm bir hadisə olmaqla yanaşı məzmunca kədərli, hüznü bir tarix, insanlıq dramıdır [4]. 100-dən artıq iştirakçının, seçmə alim və mütəfəkkirin əksəriyyətinin həbsi və fiziki məhvi ilə bitən bu qurultay yaxın tarixin ən böyük ziyalı alim soyqırımını sənədidir. Qurultayda ədəbiyyat məsələsilə bağlı ən maraqlı məruzələrdən birini Ə.Hüseynzadə oxumuşdur (O, qurultayda Türkiyə Cümhuriyyətini təmsil edirdi). Onun “Qərbin iki dastanında türk” mövzusunda etdiyi məruzə həm Bakıda (1926-cı il “Kommunist” qəzetinin nəşriyyatında), həm də Türkiyədə (1926-cı ildə) çap olunmuşdur.

III mərhələ (1938-1960-cı illər). Bu zaman ərzində Ə.Hüseynzadənin irsi əvvəlki dövrdə olduğu kimi müəyyən məhdudiyətlərlə də olsa, nəşr və təbliğ olunur, ideoloji yöndən təhlil edilirdi. Abdulla Şaiqin “Xatirələrim” (1953) əsərindəki obyektiv münasibət tərzini istisna olunmaqla digər məqalə, monoqrafiya, dərslik, elmi-tədqiqat işi, müntəxəbat və s. əsərlərdə siyasi yanaşma tərzini, ədəbi-elmi təhlili üstələyirdi. Lakin tənqid məqsədilə olsa da Mir Cəlal (1 monoqrafiya), Məmməd Cəfər (1 məqalə), Mirzə İbrahimov (1 məqalə), Cəfər Xəndan (1 məqalə) və başqaları Əli bəy Hüseynzadəyə yaradıcılığının ədəbi-elmi təhlil müstəvisindən çıxmağa qoymurdular. Qeyd edək ki, Məmməd Cəlal 1946-cı ildə Əli bəy Hüseynzadə haqqında fikirlərinin də əhatə olunduğu “Azərbaycan ədəbi məktəbləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası yazmışdır. Əvvəlki dövrdə olduğu kimi bu dövrdə də əsas sənəd kütləsi yenə də Türkiyədə (14 məqalə) üstünlük təşkil edir. Türkiyədə Səməd Ağaoğlu (2 məqalə, Cəfər Seyid Əhməd Krımer (2 məqalə), Dündar Akünal (5 məqalə), Mirzə Bala Məmmədzadə (3 məqalə) və başqaları Əli bəy Hüseynzadə irsinə böyük önəm verirdilər.

IV mərhələ - (1961-1990-cı illər). SSRİ rəhbəri İ.V.Stalinin vəfatından sonra bütün ölkədə ictimai-siyasi mühitdə olduğu kimi ədəbi-elmi və bədii düşüncədə də müəyyən dəyişikliklər başladı. 1937-ci il repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi Azərbaycanda da öz əks-sədasını tapdı və normal yaradıcılıq iqliminin formalaşmasına təsir göstərdi. Bu baxımdan Azərbaycan romantiklərinə yeni baxış, yeni yanaşma tərzini müsbət hal sayılmalıdır. Bəkir Nəbiyev (1 məqalə), Yaşar Qarayev (5 məqalə), Rəfiq Zəka Xəndan (1 məqalə), Abdulla Şaiq (2 məqalə), Əziz Mirəhmədov (3 məqalə), Rasim Kamalov (3 məqalə), Əzizə Cəfərzadə (1 məqalə), Nazim Axundov (1 məqalə), Nizami Cəfərov (1 məqalə), Ofelya Bayramova (6 məqalə), Şamil Vəliyev (4 məqalə) və başqaları milli romantiklərimiz, o cümlədən Əli bəy Hüseynzadə haqqında da elmi mülahizələr söyləyir, mətbuatda yazılarla çıxış edirdilər. Qeyd edək ki, ədəbiyyatşünas alim Ofelya Bayramova 1982-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə Əli bəy Hüseynzadə irsinə həsr olunmuş “Həyat” qəzetində ədəbiyyat məsələləri” adlı doktorluq dissertasiyası yazmışdır. Ofelya Bayramovanın Əli bəy Hüseynzadə irsinin hələ sovet dönəmində də diqqət mərkəzində saxlanması yönündəki

fəaliyyəti xüsusi vurğulanmalıdır [9].

Təbii ki, bütün bunlar da Ə.Hüseynzadə haqqında sənəd axınının yüksək sürətlə artmasına gətirib çıxardı. Belə ki, həmin dövr üçün Azərbaycanda 24 məqalə, Türkiyədə isə (Hilmi Ziya Ülken, Yusif .Akcura, Mirzə Bala Məmmədzadə) 17 məqalə çap olunmuşdur. Türkiyədə 1962-ci ildə Ali Canip Yöntemin Əli bəyə həsr etdiyi “Ziya Gökalpa türkçülüüyü aşıl原因an adam” başlıqlı məqaləsi Türk toplumunun Əli bəy Hüseynzadəyə böyük sevgi və rəğbət bəsləməsini göstərir, onun Türkiyə tarixindəki müstəsna xidmətlərini göz önündə canlandırır.

V mərhələ - (1991-ci ildən bugünədək). Siyasi rejimin, kommunizm ideyalarının arxasında meşşanlıq mərəzinə mübtəla olan kommunist elitasının qüsurları meydana çıxdı və Sovet imperiyası məhvə məhkum oldu. Müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycanda Əli bəy Hüseynzadə ilə birbaşa bağlı olan üçrəngli milli bayrağın ədəbi-mədəni və ictimai tarixi məzmun daşıyan simvolikasına yenidən maraq gücləndi. Həmin marağın meydana çıxması və gündəngünə artması ilə bir tərəfdən ictimai-siyasi azadlıq hərəkatı rol oynadısa da, digər tərəfdən milli özəlliyimizin tarixən mühafizəsində əhəmiyyətli yer tutan, irsi layiqincə araşdırılmayan, repressiyalara məruz qalan, vətəninini tərkd edib mühacirətdə yaşamış bir çox görkəmli şəxsiyyətlərin irsinin öyrənilməsinə də səbəb oldu. Belə ki, Əli Mərdan Topçubaşov, Fətəli Xan Xoyski, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə, Əhməd Ağaoğlu və o cümlədən, Əli bəy Hüseynzadə irsi yenidən baxış və araşdırma müstəvisinə gətirildi. Zamanla təhrif olunmuş informasiyalar ictimaiyyətin diqqətinə, müzakirəsinə verildi. Ədəbiyyatşünaslardan Yaşar Qarayev (7 məqalə), Nizami Cəfərov (6 məqalə), Kamil Nərimanoğlu (8 məqalə), Xəyyam Məmmədov (6 məqalə), İsa Həbibbəyli (6 məqalə), Mövlud Süleymanlı (2 məqalə), Ofelya Bayramova (16 məqalə), Şamil Vəliyev (1 monoqrafiya, 26 məqalə), Vilayət Quliyev (24 məqalə), Sədaqət Həsənova (14 məqalə), Rasim Mirzəyev (1 monoqrafiya, 8 məqalə), Alxan Bayramoğlu (6 məqalə), yazarlardan Anar (1 məqalə), Elçin (1 məqalə), Rəfiq Zəka Xəndan (haqqında (azərbaycan dilində) ilk kitabın müəllifidir -1 kitab, 2 məqalə), Azər Turan (6 kitab, 41 məqalə), Dilqəm Əhməd (15 məqalə) və bir sıra publisistlər çoxsaylı elmi təhlilli yazılar, monoqrafiya, məqalə, tədqiqat və tərtib işi ilə həmin dövrdə “Füyuzat”çıların [10], “Həyat” qəzetinin və birbaşa Əli bəy Hüseynzadənin həyat və ictimai-siyasi fəaliyyətinə işıq salmağa başladılar [6].

Azərbaycanda Əli bəy Hüseynzadəyə həsr olunmuş “Unudulmuş dahi” adlı ilk kitab Rəfiq Zəka Xəndan tərəfindən 1994-cü ildə Bakıda, “Qorqud” nəşriyyatında çap olunmuşdur.

Ə.Hüseynzadə irsinin transliterasiya olunaraq yenidən ədəbi-elmi ictimaiyyətə çatdırılması onun irsinin tədqiqi tarixində təqdirəlayiq əhəmiyyət kəsb edir.

Ədibin “Siyasəti-firusət” (1994), “Qərbin iki dastanında Türk” (1998) əsərlərinin, “Füyuzat” jurnalındakı məqalələrin bir qisminin “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar” (1996), “Həyat” qəzetindəki məqalələrinin isə “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir” (1997) adı ilə ayrıca kitablar şəklində nəşr

olunması bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

Ə.Hüseynzadə irsinə dair sənəd axınının sürətlə artmasına təkan verən amillərdən biri də müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi milli özünəqaydış siyasi kursu idi. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin (1993-2003) “Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında” (15 mart 1996) sərəncamı [12] bu qəbildən böyük əhəmiyyət daşıdı. Təbii ki, mühacirət həyatı yaşamış və əsərlərinin çap olunmasına, haqqında geniş müzakirələrə uzun illər qadağalar qoyulan Əli bəy Hüseynzadə haqqında da araşdırmalar aparılmağa başlandı ki, bu da onun həyat və fəaliyyəti haqqında yeni mənbələrin yaranmasına təkan verdi.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 9 noyabr 2005-ci il tarixli sərəncamının [2] əhəmiyyətini xüsusi olaraq vurğulamaq yerinə düşər. Türkoloji qurultayın yubileyinin keçirilməsi haqqında ilk Prezident sərəncamı türk xalqları arasında möhkəm əlaqələrə, beləliklə də türkologiya elminin inkişafına böyük təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 18 fevral 2016-cı il tarixli sərəncamı da [3] həmin qurultayın türk xalqlarının həyatında necə böyük tarixi əhəmiyyət daşdığını bir daha təsdiq etdi. Bununla da Birinci Türkoloji Qurultaya dair sənədlər, iştirakçılar haqqında araşdırmalar sahəsində yeni konsepsiyaların formalaşdırılması, qurultayda iştirak edənlərin, o cümlədən, Əli bəy Hüseynzadənin də həyat və fəaliyyətini bir daha yenidən təhlil müstəvisinə çıxardı və haqqında sənəd axınının artmasında mühüm əhəmiyyətə malik oldu.

Tarixin Əli bəy Hüseynzadə irsinə münasibətdə vurduğu mədəni və mənəvi zərbənin rəsmi təhisi 2014-cü ildə reallaşdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2014-cü il 21 yanvar tarixli Sərəncamı [7] ilə Əli bəy Hüseynzadənin anadan olmasının 150 illik yubileyinin keçirilməsinə göstəriş verdi. “Ə.Hüseynzadənin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Prezident İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamdan irəli gələn tədbirlər, özü-özlüyündə Ə.Hüseynzadə irsinə dair sənəd axınının daha da sürətlənməsinə və böyük həcmdə sənəd kütləsinin yaranmasına səbəb oldu.

Ümumilikdə, bu dövr üçün 760 mənbə (məqalə), 20 kitab çap olunmuşdur. Azərbaycanda 670 məqalə, 15 kitab, Türkiyədə isə 90 məqalə və 4 kitab (Türkiyədə haqqında ən çox yazanlar Ali Haydar Bayat 2 kitab [11], 8 məqalə, Yusif Akçura 8 məqalə, Yavuz Akpınar 12 məqalə, Hilmi Ziya Ülken 8 məqalə, Ziya Göyölç 4 məqalə) çap olunmuşdur.

Əli bəy Hüseynzadə haqqında ilk fundamental bibliografiya “Mütərcim” nəşriyyatında “Əli bəy Hüseynzadə - bibliografik monoqrafiya” adlı yeni kitab işıq üzü görüb (2020-ci il). Bibliografik monoqrafiya Bakı Dövlət Universitetinin Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının və AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun qərarı ilə nəşr edilib [5]. Kitabın elmi redaktoru Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının müdiri dosent Nadir İsmayılov və filologiya üzrə elmlər doktoru Aybəniz Əliyeva-Kəngərlidir. Tərtibçi-müəllif Bibliografiyaşü-

naslıq kafedrasının əməkdaşı, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı Vəzufə Xudiyevadır. Əli bəy Hüseynzadəyə həsr olunmuş bu əsər alimin həyatını, elmi- pedaqoji, ictimai -siyasi və təşkilati fəaliyyətini əks etdirən ilk biblioqrafik xarakterli monoqrafiyadır. Kitabda mütəfəkkirin fəaliyyətinə dair 1890-2019-cı illərin faktları əhatə olunub. Biblioqrafik monoqrafiya 9 bölmədən ibarətdir. Ümünilikdə, biblioqrafiyada 1396 mənbə, həmçinin Türkiyə arxivlərində saxlanan materiallar əlavələr şəklində verilmişdir. Aparılan biblioqrafik axtarışların ən mühüm elmi və praktiki nəticəsi bəhs edilən bu biblioqrafik abidənin yaradılmasına gətirib çıxartdı. Görkəmli fikir adamının ilk dəfə irsinin və haqqında formalaşan informasiya axını bibliometrik baxımdan öyrənilədi. Nəhayət, Azərbaycan biblioqrafiya mədəniyyəti sisteminə bir sıra yenilikləri ilə fərqlənən biblioqrafik monoqrafiya daxil oldu.

Nəticə. Beləliklə, yüksələn xətt üzrə xronoloji ardıcılıq və coğrafi miqyas baxımından, sənədlərin artımı və müqayisəsi Ə.Hüseynzadə irsinə dair sənəd kütləsi və axınının ümumi mənzərəsini görürük. Ə.Hüseynzadə 76 illik həyatının 30 ilini Türkiyədə yaşamış, Türkiyədə ictimai fikrin formalaşmasında, elmin inkişafında mühüm xidmətləri olmuş və hər zaman yüksək dəyərləndirilmişdir. Türk toplumunun hörmət və sevgisi ilə əhatə olunmuş və birmənalı şəkildə böyük fikir adamı, ideoloq, əsl ziyalı epitetləri ilə qiymətləndirilmişdir. Ümumiyyətlə, Türkiyədə Ə.Hüseynzadə irsi haqqında 170 məqalə, 4 kitab, 9 elmi əsər yazılmışdır. 1992-ci ildə Ali Haydar Bayat “Azərbaycanın yiğit evladı Ali bəy Hüseynzadə və Türkiyədə yayınladığı eserləri” adlı, Ə.Hüseynzadəyə həsr olunmuş kitabı [1] ilə bir ilkə imza atmışdır. Həmçinin 1978-ci ildə Şahin Başkan “Ali bəy Hüseynzadənin “Füyuzat” dergisindəki makaleləri və görüşləri” adlı dissertasiya yazmışdır ki, bu da ədibə həsr olunmuş ilk elmi əsər sayılır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra milli irsə, dəyərlərə göstərilən böyük maraq Əli bəy Hüseynzadənin əsərlərinin böyük tirajlarla nəşr olunub yayılması, haqqında olan mənbələr, müxtəlif istiqamətlərdən araşdırılmaq şərti ilə yazılan elmi tədqiqat əsərləri, yaradıcılığına həsr olunan məqalələr, monoqrafiyalar, filmlər, elektron resurslar və s. sənəd növləri və tipləri artdıqca, özlüyündə ədibin bütün yaradıcı fəaliyyətini və haqqında olan mənbələri əks etdirən biblioqrafik mənbəyə böyük ehtiyac yaranırdı. Əli bəy Hüseynzadə haqqında yazılan ilk biblioqrafik monoqrafiya bu problemin həlli istiqamətində atılmış uğurlu bir addım sayılır.

Əli bəy Hüseynzadənin zəngin irsi hələ uzun illər araşdırılma və tədqiq müstəvisində qalmaqda davam edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın yiğit evladı Ali Bey Hüseynzadə (prof., dr. Hüseynzadə Ali Turan) və Türkiyə'də yayınladığı eserləri. / A.Bayat; önsöz T.Yazgan; Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı. İstanbul: Kuşak Ofset, 1992, 173 s. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
2. Birinci Türkojü Qurultayın 80 illik yubileyi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 9 noyabr 2005-cü il /Azərbaycan Respublikası Prezident İlham Əliyev // Azərbaycan, 2005, 9 noyabr. s.1
3. Birinci Türkojü Qurultayın 90 illik yubileyi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 18 fevral 2016-cı il /Azərbaycan Respublikası Prezident İlham Əliyev // Azərbaycan, 2016, 18 fevral. s. 2
4. Dövri mətbuat və məcmuələrdə çap olunan materiallar. Mənbə 112,113,114 / tərt.: K.Nərimanoğlu, Ə.Ağakışiyev, S.Abdullayeva // Latın əsaslı yeni türk əlifbası və I Bakı Türkojü Qurultayı: biblioqrafiya / tərt.: K.Nərimanoğlu, Ə.Ağakışiyev, S.Abdullayeva; red. M.Vəliyeva. Bakı, 2006, s.20.
5. Əli bəy Hüseynzadə. [Əli bəy Hüseynzadənin anadan olmasının 155 illik yubileyinə və Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinə həsr olunur]: biblioqrafik monoqrafiya / tərt.: V.H.Xudiyeva; elmi red. və məsl.: A.İ.Əliyeva-Kəngərli, N.İ.İsmayılov. Bakı: Mütərcim, 2020, 487s.
6. Əli bəy Hüseynzadə: həyatı, mübarizəsi yaradıcılığı və şəcərəsi / A.Turan; red. C.Məmmədli; elmi red. Y.Akpınar. Bakı: Letterpress, 2014, 541s.
7. Əli bəy Hüseynzadənin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 21 yanvar 2014-cü il /Azərbaycan Respublikası Prezident İlham Əliyev // Azərbaycan, 2014, 22 yanvar, s.10.
8. Füyuzat. Həftəlik ədəbi, elmi, siyasi-ictimai jurnal. Müdiri və redaktoru: Ə.Hüseynzadə. Bakı, 1906-1907, 16 səh. 30 sm. Şəkilli; 1906 №1(1.XI)-№6 (29.XII); 1907 №1(12.1)-№32 (1.XI) / tərt. N.Axundov // Azərbaycanca dövri mətbuat (1832-1920): biblioqrafiya. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1965, s.65.
9. “Füyuzat”dan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə doğru // “Füyuzat” ədəbi məktəbi / Ş.Vəliyev; elmi red. və ön sözü müəll-fı K.Talibzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2009, s.3
10. “Füyuzat” jurnalı: Biblioqrafiya /Tərt.ed.:A.Xəlilov; Elmi red.: N.Q.Cəfərov, M.M.Adilov; Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi; AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: AzAtaM, 2002, s.34
11. Hüseynzadə Ali Bey / A.Bayat. I Baskı. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Baskanlığı Yayını, 1998, 410s.
12. Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 15 mart 1996-cı il / Azərbaycan Respublikası Prezident Heydər Əliyev // Azərbaycan. 1996, 15 mart, s.1.

РАЗВИТИЕ ПОТОКА ДОКУМЕНТОВ О НАСЛЕДИИ АЛИ БЕКА ГУСЕЙНЗАДЕ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСАХ

Н.ИСМАИЛОВ, В.ХУДИЕВА

РЕЗЮМЕ

Роль информационных ресурсов в жизни общества, созданных для контроля за быстро растущим потоком документов и массой собранных документов, неоспорима. Библиографические информационные ресурсы, которые систематически собирают социальную информацию, отраженную в различных документах, делают доступными все источники о любой области науки или о любой исторической фигуре. Статья посвящена великому мыслителю, а также видному общественному деятелю, одному из самых ярких представителей истории азербайджано-турецкого общественного мнения в двадцатом веке, известному просветителю и писателю-публицисту Али беку Гусейнзаде, который внес ценный вклад в историю азербайджанского просвещения благодаря своему богатому философско-публицистическому, литературному и научному наследию. Изучено наследие Али бека Гусейнзаде и развитие потока документов о нем, факторы и этапы, влияющие на его формирование как информационный ресурс. Его наследие и тенденция развития и географический масштаб массы и потока документов, написанных о нем были статистически проанализированы.

Ключевые слова: Творческое наследие Али бека Гусейнзаде, этапы развития документооборота и потока об Али беке Гусейнзаде, библиографический мониторинг, информационные ресурсы, 1-й Тюркологический Конгресс, журнал "Фуюзат", газета "Хаят", культурная и политическая деятельность азербайджанских эмигрантов в Турции

DEVELOPMENT OF THE FLOW OF DOCUMENTS ON THE HERITAGE OF ALI BEY HUSEYNSADE AND ITS REFLECTION IN INFORMATION RESOURCES

N.ISMAILOV, V.KHUDIYEVA

SUMMARY

The role of information resources in the life of society, created to control the rapidly growing flow of documents and the mass of collected documents, is undeniable. Bibliographic information resources, which systematically collect social information reflected in various documents, make available all sources about any field of science or any historical figure. The article is dedicated to the great thinker, as well as a prominent public figure, one of the brightest representatives of the history of Azerbaijani-Turkish public opinion in the twentieth century, the famous educator and writer-publicist Ali bey Huseynzade, who made a valuable contribution to the history of Azerbaijani enlightenment thanks to his rich philosophical and journalistic, literary and scientific heritage. The heritage of Ali bey Huseynzade and the development of the flow of documents about him, factors and stages that influence its formation as an information resource have been studied. His legacy and development trend and the geographical scope of the mass and flow of documents written about him were statistically analyzed.

Keywords: The creative heritage of Ali bey Huseynzade, stages of development of document circulation and flow about Ali bey Huseynzade, bibliographic monitoring, information resources, 1st Turkological Congress, "Fuyuzat" magazine, "Hayat" newspaper, cultural and political activities of Azerbaijani emigrants in Turkey